

Patriotisme i historiografia humanística

Eulàlia Duran

Universitat de Barcelona. Institut d'Estudis Catalans
 València, 312, 2n 1a. 08009 Barcelona
 Tel. part. 93 458 97 69
 eulaliaduran@jazzfree.com

Resum

Hipòtesi interpretativa dels diferents mecanismes que articulen el sentiment patriòtic al llarg del segle XVI a partir principalment de textos historiogràfics. Definició dels termes pàtria i nació; evolució de mites i llegendes patriòtiques en la historiografia; el combat ideològic per l'equilibri polític hispànic i europeu a partir de la utilització del nom d'*Espanya* i de l'impacte dels *Anales* de Jerónimo Zurita.

Paraules clau: patriotisme; historiografia; Humanisme; llegendari; història antiga; història medieval.

Resumen. *Patriotismo e historiografía humanística*

Hipótesis interpretativa de los mecanismos que articulan el sentimiento patriótico a lo largo del siglo XVI a partir, principalmente, de textos historiográficos. Definición de la terminología «patria» y «nación»; evolución de mitos y leyendas patrióticas en la historiografía; combate ideológico por el equilibrio político hispánico y europeo a partir de la utilización del nombre de *España* i del impacto de los *Anales* de Jerónimo Zurita.

Palabras clave: patriotismo; historiografía; Humanismo, leyendas; historia antigua; historia medieval.

Abstract. *Patriotism and Humanistic Historiography*

This article provides an interpretative hypothesis for the mechanisms that underline the patriotic sentiment in the sixteenth century, based mainly on historiographic texts. The author also gives a definition of the terms native land and nation; the evolution of patriotic myths and legends in historiography and the ideological struggle for political balance in Spain and Europe via the use of the term Spain and the impact of Jeronimo Zurita's *Anales*.

Key words: patriotism; historiography; humanism; legend; ancient history; medieval history.

Sumari

Historiografia humanística	L'impacte dels <i>Anales</i> de Jerónimo Zurita
La utilització del terme <i>Espanya</i> : una qüestió de noms?	

Em proposo aportar una hipòtesi d'interpretació dels diferents mecanismes que articulen el sentiment patriòtic al llarg del segle XVI, com a síntesi de diversos treballs meus sobre aspectes parcials ja publicats o inèdits. El títol interrelaciona dos termes: d'una banda, *patriotisme* i, de l'altra, *historiografia humanística*. La meua exposició mantindrà aquests dos apartats.

Parlar de *patriotisme* al segle XVI és evidentment un anacronisme, si li volem donar el significat actual. Per començar, el mot no apareix fins al segle XVIII. Tanmateix, el sentiment d'amor a les coses pròpies terra, institucions, llengua, etc. és un sentiment ben natural i potser el que cal és trobar la manera, o les maneres, com aquest sentiment s'expressava. I és important tenir en compte, també, que la terminologia patriòtica és sovint ambigua, de sentit divers segons les persones, i canviant en el temps. Intentaré precisar aquesta ambigüitat i evolució a partir de la terminologia política més habitual —*pàtria, nació, privilegis, llibertat*.

La paraula *pàtria* mantenia el sentit clàssic de terra natal, de terra dels avantpassats, dels pares. El canonge barceloní Jeroni Pau considerava, per exemple, al final del segle XV, Barcelona com la seva pàtria¹. Per als tortosins, Tortosa era la pàtria, i així ho cridaven les confraries de la ciutat «a veus plenes» arran de la construcció de l'assut que havia de resoldre l'endèmic problema de l'aigua: «ara serà franca y prosperada la pàtria!»².

Tanmateix, a mitjan segle XVI el mot *pàtria* podia també fer-se extensiu a un *territori* més ampli, a una comunitat política: el canonge barceloní Francesc Tarafa considerava que el papa Calixt III, de la família xativina dels Borja, era: «patria valentinus», és a dir de pàtria valenciana, no xativina³. Cristòfor Despuig considerava Catalunya com la «pàtria antiga» dels valencians, perquè en procedien els avantpassats d'aquests: «la nostra pàtria antiga [...] que los valencians de assí de Cattalunya són eixits [...]»⁴.

Als primers anys del segle XVII, Joan Gaspar de Prat expressa, a més, l'amor a la pàtria en un sonet laudatori:

Accepta, Cathalunya, pàtria cara
lo zel y amor, ab grat de aquesta Història⁵.

L'amor a la pàtria afecta també també la *llengua* parlada per les persones que viuen en aquesta pàtria. Aquesta vinculació és un fet nou i potser minoritari al segle XVI. Però tenim constància de la seva existència. Una vegada més és Cristòfor

1. Jeroni Pau (*Obres*, ed. per M. Àngela Vilallonga, Curial, I, Barcelona, 1986) parla de Barcelona com de «patrium solum» (p. 295), «*sed nescio quo me pacto urbis magnitudo a patria ad se reuocauit*» (p. 344).
2. DESPUIG, Cristòfor, *Los Colloquis de la insigne ciutat de Tortosa*, edició i estudi a cura d'Eulàlia Duran, Universitat de Barcelona/Curial Edicions catalanes, 1981, p. 200.
3. TARAFÀ, Francesc, *De origine ac rebus gestis Regum Hispaniae, multarum rerum cognitione refer-tus*, Anvers, 1553.
4. DESPUIG, Cristòfor, *op. cit.*, p. 61.
5. En els prolegòmens a la *Crònica universal del Principat de Cathalunya*, de Jeroni Pujades, publicada el 1609.

Despuig, el 1557, qui aporta l'expressió més clara que lliga l'essència de la pàtria amb la llengua que hi és parlada, en condemnar durament l'adopció que s'ha iniciat entre els barcelonins —s'entén de les classes altes— de parlar en castellà:

[...] perquè de assò se pot seguir que poch a poch se lleve de rael la (llengua) de la pàtria i així pareixeria ser per los castellans conquistada.

No és l'única referència. La llengua pot arribar a definir la pròpia pàtria tal com consta en el pròleg de l'edició valenciana de l'*Espill* de Jaume Roig del 1531:

Criat en la pàtria que-s diu llimosina,
no vol aquest llibre mudar son llenguatge⁶:

La llengua esdevé així l'aliment essencial de la pàtria. D'aquesta manera ho referma Onofre Almudèver en l'epístola proemial a una nova edició de l'*Espill* de Jaume Roig, quan el zel i amor de la llengua materna, acompanyats de la raó, impregnen l'autor i en ell tots els valencians:

Si no fosseu ingrats a la llet [la llengua] que haveu mamat, y a la pàtria hon sou nats, no dormirieu ab tant gran descurt⁷.

El terme *nació*, per la seva banda, conservava el sentit tradicional lingüístic que designava els que parlaven una mateixa llengua. Cristòfor Despuig afirma sovint que Catalunya és una *fideliíssima nació*⁸, reminiscència del famós discurs de Joan Margarit, però també juxtaposa el terme *nació catalana* als de *nació valenciana* i *nació aragonesa*⁹. Veiem amb això que el terme *nació* pot adquirir, a vegades, connotacions polítiques, territorials, en un procés paral·lel al seguit pel terme *pàtria*, amb el qual segons com s'identifica.

Aquest sentit de pertinença territorial i política que adquireixen els termes de *pàtria* i *nació*, implica també uns conceptes cívics de regust clàssic més o menys equivalents: la cosa pública, la *res publica* o *república*, la *província*¹⁰, que posen

6. El nom de *llengua llesmosina*, en l'accepció de llengua antiga, traspasa el qualificatiu a la pàtria: pàtria llesmosina. Sobre el mot *llesmosí* el segle XVI vegeu NADAL, J.M., «*Usar de llenguatge artíficions*» en *el segle XVI: ideologia lingüística i llengua literària*, Actes del Sisè Col·loqui internacional de llengua i literatura catalanes, Roma, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1982, p. 89-125.; RAFANELL, August, *Un nom per a la llengua. El concepte de llesmosí en la història del català*, Vic: Eumo, 1991, p. 47.
7. ROIG, Jaume, *Llibre de les dones, més verament dit de Consells*, València, 1561, edició a cura d'Onofre Almudèver.
8. L'acusació d'infidelitat feta als catalans fou, des del darrer terç del segle XV, un *leitmotiv* esgrimit en cada crisi.
9. DESPUIG, Cristòfor, *op. cit.*, p. 88. «ella és una gentil nació, la cathalana, valerosa e molt sàvia, si bé per avui se està arimada, com ho està la aragonesa y valenciana». Vegeu altres citacions semblants a la introducció, p. 35-38.
10. Per exemple, DESPUIG, Cristòfor: «*quina provincia espanyola per mar i per terra ha fet millor mostra de si que aquesta qu'és vuy la Corona d'Aragó?*» (p. 102), o bé quan es queixa que «*la major part dels castellans gosen dir públicament que aquesta nostra provincia no és Espanya*», etc. Eulàlia Duran, Introducció a l'edició dels *Col·loquis*, *op. cit.*, p. 35.

l'èmfasi en els àmbits institucionals i en tot el sistema legal que les regeix: els seus *privilegis* o les seves «llibertats» i, al cim, la monarquia, sense la qual aquests privilegis o llibertats no existirien: podem parlar, per tant, sobretot d'un patriotisme jurídic o institucional.

El marc institucional pot explicar potser l'ambigüitat del marc patriòtic que oscil·la entre regnes, Corona d'Aragó, Espanya, Europa. El cas de Despuig és especialment il·lustratiu, però pot ampliar-se a tots els historiadors. El problema té el seu origen en l'evolució de la monarquia, que dona lloc a una realitat política canviant: d'una banda es consolida la fragmentació política en el si de la Corona d'Aragó per la manca d'una monarquia pròpia que li doni la cohesió necessària; de l'altra, la monarquia compartida amb altres corones (Corona de Castella, de Navarra, de Portugal, de Flandes ...), substituïda per un fràgil Consell d'Aragó i per les diferents lloctinences generals potencia encara més aquesta fragmentació. Aquest nou estat de coses portà alguns a un tipus de patriotisme igualment més fragmentat i lligat estretament a les institucions i lleis pròpies de cada regne, però coexistí possiblement amb un patriotisme de marc hispànic i àdhuc europeu.

Perquè la figura del monarca continuava sent necessària en l'engranatge polític. L'amor a les pròpies institucions, a les pròpies lleis, no podia existir sense l'amor a la monarquia que les feia possibles. Perquè les lleis eren producte de consens, a les corts generals de cada regne, entre el monarca i els representants dels tres braços que representaven aleshores la societat amb veu i vot. També per això mateix, el monarca estava subjecte a les lleis aprovades. Per tant, la fidelitat del rei envers el seu territori —és a dir a les seves institucions i privilegis— tenia la contrapartida de la *fidelitat* dels súbdits envers la monarquia, que continuava essent un dels ressorts politicoinstitucionals bàsics de l'organització de la societat. Fins a tal punt que era fàcil, tant des de la pròpia monarquia com des de la societat representada en les corts generals, d'establir una confusió entre aquesta i el territori dels seus súbdits. Aquesta estreta vinculació a les pròpies institucions i privilegis i a una monarquia garant d'aquests, produeix un tipus de patriotisme alhora jurídic i territorial, a vegades antagònic, que ha estat anomenat «patriotisme institucional»¹¹.

No es plantejà cap problema quan el rei Ferran el Catòlic deixà de ser exclusivament rei de la Corona d'Aragó. En principi això no afectava en res les altres institucions i, per tant, els estaments representatius de l'àmbit català no havien pas de veure amb mals ulls l'emergència d'aquesta nova Hispània que sintonitzava amb els corrents humanístics i que posava fi a una rivalitat centenària. I la pau —que posava fi a llargues guerres civils— era un bé desitjat per tots. I aquest corrent monàrquic persistirà al llarg del segle XVI, paral·lelament a uns patriotismes emmarcats a cada un dels regnes de la Corona d'Aragó. El patriotisme monàrquic tingué els seus alts i baixos: la conquesta de Tunis, la batalla de Lepant serien uns moments àlgids; la generalització de les pugnes entre les institucions representatives i la monarquia arribaria, tanmateix, a trencar l'enllaç institucional (Guerra dels Segadors). Però la pèrdua de la guerra, el desengany del període francès portarien

11. TORRES, Xavier, *Paper de discussió* presentat al Seminari del Departament d'Història Moderna i Contemporània de la UAB el 2 de desembre de 1992.

a un nou replantejament del territori hispànic de la monarquia: botiflers i austriacistes convenien en un mateix marc territorial hispànic, divergien, això sí, en el tipus de govern i en la defensa del sistema institucional català.

Historiografia humanística

La historiografia experimentà, a partir del segle xv, una renovació a mans dels humanistes. La vaga definició d'història de Ciceró (al capítol II del *De oratore*) «testimoni dels temps, llum de veritat, vida de la memòria, mestra de la vida, misatgera de l'antiguitat» continuà essent acceptada i glossada reiteradament, però es trobà a faltar un model metodològic teòric clàssic i els humanistes historiadors hagueren de reflexionar per primera vegada sobre el caràcter i la naturalesa de la història. Treballaren per dotar-la d'autonomia respecte a la filosofia i la retòrica i per definir les seves funcions específiques: la *utilitat* (havia de moure, ensenyar i delectar) i la *veritat*, tot garantint la imparcialitat o l'objectivitat de la interpretació dels fets històrics. La narració històrica està obligada a narrar la successió dels fets, però també a descriure'n les causes i les conseqüències en un discurs tratat (a diferència dels annals i de les cròniques medievals), reconeixent tanmateix que la memòria històrica està supeditada a molts factors i a les necessitats del poder.

La història, en aquest període, formava part de l'ensenyament de la retòrica i, per tant, del curs propedèutic de les humanitats. Això vol dir que, en principi, els historiadors sortien de les files dels estudiants universitaris, batxillers o mestres d'arts i, és clar, dels que havien prosseguit estudis superiors de dret, de medicina i, en especial, de teologia. La manca d'un clar mecenatge polític reial pot explicar la manca d'humanistes historiadors professionals catalans i l'elevat nombre d'historiadors eclesiàstics, tan regulars com seculars, que tenien la vida econòmicament ja resolta. A aquests se sumarien alguns membres dels estaments populars, en especial alguns notaris, i sobretot notaris arxivers, que, avesats per ofici a donar fe d'esdeveniments coetanis i a cercar papers justificatius en els arxius, engruixiren les files d'historiadors, especialment com a cronistes o dietaristes.

Per als intel·lectuals catalans que conrearen la història, la frontera entre història i retòrica no quedava gaire clara. A la pràctica, els historiadors incorporen els nous mètodes filològics humanístics i amplien horitzons: incorporació de la descripció geogràfica del territori i dels seus límits, importància donada als orígens mítics d'aquest territori, com tenia Roma, relació notablement pomenoritzada de les guerres púniques i de l'època romana amb descripció puntual de les restes romanes (vestigis arquitectònics, monedes, inscripcions); relació sucinta dels regnats dels comtes i reis, sovint resum de fonts anteriors amb intercalació de documents d'arxiu; incorporació de mites, de llegendes i de tradicions orals; relació elogiosa de la noblesa i de les seves possessions (la noblesa pren el relleu dels reis); crònica elaborada de fets coetanis com les Germanies valencianes i mallorquines; descripció de la fauna i flora amb finalitat d'inventariar-les; relació d'homes il·lustres en lletres, i més endavant, ja en plena Contrareforma, d'homes il·lustres en santedat; relació d'ordes religiosos; fundació de nous ordes; descripció d'esglésies. Pel que fa la seva finalitat exemplar i moral, en trobem exemples pràctics encara el

segle XVII, en les cròniques dels historiadors mallorquins Joan Dameto (1632) i Vicenç Mut (1650), quan, després de narrar cada episodi, aporten sobre aquest unes consideracions morals i exemplars. Per als historiadors del segle XVI, l'avenç metodològic, per tant, cal buscar-lo en la *història antiga* i en la *contemporània*, mentre que per a la part medieval seguien encara el sistema tradicional de basar-se en autoritats o «d'autors aprovats», com deien, tot i que ja confrontaven aquestes amb documentació arxivística. Un punt també que cal tenir en compte: en general, els humanistes, sobretot els humanistes àulics, en estar al servei dels poderosos, posaven el seu art (patriòticament) a la disposició d'aquests. El servei a la monarquia i al seu territori es plasmava en les cròniques de regnats i en les històries territorials. En el cas català, cal tenir en compte que la no-existència d'historiadors professionals àulics catalans (eren italians, castellans o flamencs) explicaria la manca d'històries de regnats i la concentració d'històries territorials.

Les històries són escrites sempre des d'un sentiment i amb una finalitat patriòtica i se serveixen sovint d'alguns mites que condensen i vertebren aquest sentiment. El sentiment patriòtic en la historiografia humanística el podem rastrejar principalment en tres períodes: en la història antiga (per romana, romana i gòtica), que pren un increment espectacular; en l'època medieval, període de naixement cristià amb Guifré el Pelós al Principat, i amb Jaume I a Mallorca i a València, i, en l'època moderna, la mitificació de la monarquia catalana enfront de la dels Trastàmara en les figures del comte Jaume d'Urgell i del príncep Carles de Viana o bé de defensors dels privilegis municipals com en el cas Fiveller. Vegem-ho amb més deteniment:

Els orígens antics arrenquen invariablement de dues tradicions: la bíblica i la clàssica, formant una mixtura que es dona ja els segles II a IV com a conseqüència de la cristianització dels països mediterranis. Noè adquireix una importància renascuda, ja que es continuava creient que tota la població derivava d'ell i dels seus fills. Se'l considerà el fundador de ciutats italianes com Viterbo o Florència. Ell mateix, o segons altres versions un descendent seu, hauria fundat el regne de França. Un fill de Noè hauria regnat en les terres germàniques. Un nét, Túbal, hauria fundat les primeres poblacions hispàniques, a l'Ebre (Amposta o Tortosa), al Pirineu o a Andalusia. La tradició de Túbal arrelà a partir de l'arquebisbe Rodrigo Ximénez de Rada, al segle XIII.

La publicació, el 1498, dels *Comentarii* de l'humanista italià Giovanni Nanni dedicats als Reis Catòlics, inseria la famosa sèrie dels vint-i-quatre reis primitius d'Hispania, que s'iniciava precisament amb Túbal i combinava amb eficàcia reis d'origen bíblic, clàssic i egipci¹². Aquesta llista seria acceptada fins al segle XIX. El segon grup mític de l'antiguitat girava entorn dels *gots*. Arrenca bàsicament al segle XIII amb l'arquebisbe de Toledo Ximénez de Rada i a partir del final del segle XV prengué una nova dimensió. Pere Tomic en recull la tradició a mitjan segle XV:

[...] los quals gots foren grans de persona, e bells e blanchs e grans batalladors, savis e forts, e havien lo coratge animós [...] e foren grans músichs e subtils [...]

12. «De primis temporibus et quatuor ec viginti regibus primis Hispaniae et eius antiquitate».

La idea que els reis castellans procedien en línia interrompuda dels reis gots era ja tradicional des del segle XII. Confegida per justificar la reconquesta, acabà essent utilitzada també per demostrar que els monarques castellans, com a hereus dels reis gots, eren reis d'Espanya com ho havien estat aquells¹³. I això proporcionava a la Corona de Castella una legalització de la seva preeminència peninsular que suscità, necessàriament, la corresponent reacció a la Corona d'Aragó, en especial, és clar, a Catalunya i a Aragó.

El cardenal Joan Margarit inaugurà la reacció catalana en considerar que els comtes de Barcelona i reis d'Aragó procedien directament dels reis gots, de la mateixa manera que tradicionalment se n'havien considerat hereus els monarques castellans, perquè Barcelona fou la primera capital de la Hispània gòtica i, a més, el nom de catalans procediria de «gotalans» i, per tant, dels gots¹⁴. El cert és que Catalunya ja havia buscat les seves arrels en una tradició o mite «gòtics» en analogia amb els francs, però el problema consistia en el fet que la reconquesta fou iniciada pels francs, que eren forans, i no per autòctons. Per salvar aquest escull, el 1538 Pere Antoni Beuter afirmava que Guifré el Pelós, considerat el primer comte català independent, descendia de «naturals espanyols» que s'havien refugiat dels moros a la Cerdanya¹⁵. D'aquí a fer-lo got era un pas. És el que digué, el 1588, Francesc Calça en afirmar que era un «got» a qui se li donà el castell de Rià, al Conflent¹⁶. Aquesta versió fou seguida per Francesc Diago: «era *godo* de nació». Tots aquests arguments i afirmacions eren importants per demostrar que no foren els francs sinó els propis catalans els qui iniciaren la reconquesta contra els moros, tal com succeí en el cas dels aragonesos i dels castellans, i que per aquest motiu també el passat got legitimava la seva reconquesta i els seus drets a Espanya.

No es tractava, però, només d'afirmar l'origen got del primer comte català. Francesc Tarafa (mort el 1556), en la seva *Crònica de la província de Catalunya*, reafirma la proposta de Margarit «La present província de Cathalunya. [...] més pròpiament Gottomània se podria momenar» (de gots i alans)¹⁷. Aquesta denominació d'origen, si bé no triomfà ni aconseguí marginar els noms de *Catalunya* i *catalans*, persistí tanmateix en escrits diversos fins al segle XIX.

13. TATE, R.B., *La historiografía*, p. 55-104. Aquesta és la idea que difongueren Alfonso de Cartagena (*Anacephaleosis*) i Rodrigo Sánchez de Arévalo (*Compendiosa Historia Hispanica*).
14. TATE, R.B., «Margarit i el tema dels gots...»: *De origine regum Hispanie et Gotorum* (escrit vers 1459): «Provincia nostre maior debetur inter ceteros Hispanos de Gothis gloria cum ab ipsis Gothis Alanisque nomen sit patrie nitidum ut ab eorum adventu Gotholonia usque in odiernum vocetur illorum originem».
15. BEUTER, P.A., *Primera part de la història de València*, 1538, cap. XVII, f. lXv: «Ací se ajustaren estrangers los naturals espanyols que per aquelles partides estaven, dels quals devalla Sinofrè, lo qui tingué a Barcelona quant la guanyaren après los francesos que vingueren a fer guerra contra moros ab lo Emperador Carlos lo gran».
16. CALÇA, F., *De Cataloniae*, Barcelona, 1588, p. 59V: «Vuifredus Gotus comes Barcinensis». Insisteix en el fet que Aquitània també fou dominada pels gots i pels catalànics, avantpassats dels catalans.
17. TARAFÀ, F., *Crònica de la província de Cathelunya*, BNM, Ms. 1880, A VIII: «no cathelans los pobles se deurién anomenar sinó gottholans».

Els orígens cristians: Amb tot, és evident que les llegendes patriòtiques més pròpiament «nacionals» van lligades fonamentalment a la conquesta i a l'estructuració del país pres als musulmans, o «reconquerit» als musulmans si seguim la teoria gòtica ja esmentada. És a dir, es tracta de l'explicació dels orígens cristians als quals s'afegia la de l'origen de la llengua catalana i la de l'origen de la noblesa. Les llegendes i tradicions que pretenen explicar aquests fenòmens no són independents les unes de les altres, sinó que tenen certs punts de contacte i certs paral·lelismes. I cada una s'enriqueix amb el temps amb noves llegendes formant veritables cicles. I com que el període fundacional català va del segle VIII al XIII, les llegendes en qüestió també se situen en aquest període, tot i que algunes rebroten i es veuen transformades i enriquides sobretot al segle XVI¹⁸.

Les dues llegendes bàsiques són les de Guifré el Pelós i la d'Otger Cataló, amb la finalitat de prestigiar l'origen dels comtes de Barcelona, en el primer cas, i la noblesa, en el segon. Guifré el Pelós, el «pare de la Pàtria», com l'anomena l'historiador Jaume Domènec el 1379, el fundador de la independència política del que seria Catalunya. Vinculat per uns a la dinastia carolíngia, per altres al propi Túbal (*Flos mundi*), d'origen germànic (Pere Miquel Carbonell), espanyol (Pere Antoni Beuter) o got (Francesc Calça el 1588), segons diferents versions. De les diverses llegendes annexionades a la figura de Guifré cal destacar la de les *Quatre barres*, que, si hem de creure Martí de Riquer, tindria un origen andalús i fou incorporada al comte català per Pere Antoni Beuter el 1554¹⁹.

La llegenda d'Otger Cataló, més tardana, té algunes similituds amb la de Guifré el Pelós, fins al punt que en sembla una derivació; però la seva finalitat principal és una altra: explicar l'origen del nom *català* i de la llengua catalana, llegenda genealògica, però també etimològica.

Però el rei que sobresortí fou, evidentment, Jaume I el conqueridor, fundador dels regnes de Mallorca i de València. No és estrany, per tant, que la seva mitificació es doni principalment en aquests territoris. La llegenda del seu engendrament²⁰ ja predisposava a veure en ell un futur gran monarca i un sant. Pere Antoni Beuter ho explica clarament: «las maravillas que en su nacimiento y criança acontecieron, como oían y sabían a miraglos, pronosticaron que [...] había de ser una miraglosa persona».

La mitificació dels reis Trastàmara pren altres camins. El camí cultural en el cas d'Alfons el Magnànim, que era vist com el propulsor del Renaixement en terres italianes i catalanes²¹. Però després els reis deixaren de ser mitificats en relació amb els regnes de la corona d'Aragó. Ferran el Catòlic ho seria ja per mitjans dife-

18. Per a més informació sobre aquest apartat, vegeu DURAN, E., *Sobre la mitificació dels orígens històrics nacionals catalans*, Barcelona: IEC, 1991.

19. MARTÍ DE RIQUER, *Les llegendes històriques catalanes*, Barcelona: Quaderns Crema, 2000, p. 28, exposa que la llegenda de les *Quatre barres* procedeix del *Nobiliario vero* d'Hernán Mexía, imprès a Sevilla el 1492.

20. *Ibidem*, p. 49-103.

21. DURAN, E., La imatge del rei Alfons creada i difosa pels humanistes en l'àmbit de la Corona d'Aragó, XVI CHCA. *La Corona d'Aragone ai tempi de Alfonso il Magnanimo*, Nàpols, 1997 [2001].

rents, aclamat com a *Monarca o Emperador Universal* dels darrers temps, Vespertilió o Ratpenat pels corrents mil·lenaristes²². Igualment pel que fa Carles V i Felip II²³. La monarquia havia deixat d'essencialitzar una institució pròpiament catalana. De fet, la idea imperial no quallà a la Corona d'Aragó²⁴. Potser l'adscripció dels reis hispànics a l'olimp mil·lenarista fou un succedani o una derivació d'aquesta idea imperial, formulada des de la cort i difosa per «profetes historiadors». La idea de croada, primer contra els moros i després contra els turcs, podia haver alimentat les dues ideologies.

Els darrers herois catalans candidats a monarca són ja herois vençuts: el comte Jaume d'Urgell, el príncep Carles de Viana inauguren la mitificació de les derrotes, que serà habitual des d'aleshores. Representaven la nostàlgia d'una monarquia pròpia no compartida amb altres corones i la culpabilització de les desgràcies catalanes en els polítics i historiadors castellans: una crònica coetània del comte és ampliada, completada i difosa pel canonge historiador Jaume Ramon Vila al darrer terç del segle XVI amb un fort component anticastellà i coneguda modernament amb el títol de *La fi del comte d'Urgell*²⁵; el príncep Carles de Viana és reexalçat per primera vegada al segle XVI per Cristòfor Despuig als seus *Col·loquis* (1557). En aquest cas, segons ell, tota la culpa recau en la madrastra castellana que l'enverinà per atorgar el tron al seu fill Ferran.

Potser caldria cercar el patriotisme des d'ara més aviat en la defensa de les institucions contra la monarquia o els seus representants, els lloctinents generals. La mitificació del conseller de Barcelona Joan Fiveller aportada per Pere Joan Comes en seria un exemple: l'anècdota havia estat presentada per Lorenzo Valla com una lloança de la monarquia; però al segle XVI la intencionalitat fou totalment capgirada precisament en contra de la monarquia i a favor de la defensa dels privilegis de la ciutat de Barcelona²⁶. D'altra banda, les històries generals tendiran a partir de la segona meitat del segle a dedicar, significativament, alguns capítols a la descripció del funcionament de les institucions pròpies.

De fet, a partir d'aleshores s'opera un canvi de sentit: el patriotisme no cerca ja enaltir simplement el passat nacional, sinó que inicia un combat historiogràfic dins la península Ibèrica per conservar i resistir l'impuls castellà, és a dir, com a exponent de lluita per a l'equilibri peninsular. Ho podem rastrejar a partir de la utilització del nom d'Espanya.

22. DURAN, E.; REQUESENS, J., *Profecia i poder al Renaixement. Textos profètics catalans favorables a Ferran el Catòlic*, València: Tres i Quatre, 1997, pàssim.

23. DURAN, E., «Patriotisme i mil·lenarisme al segle XVI», *Recerques*, Barcelona: Curial, 1995, p. 7-18.

24. PAU RUBÍES, J., «La qüestió imperial en el pensament polític de la Catalunya moderna: història d'una absència», *Manuscripts. Revista d'Història Moderna*, 1999, núm. 17, Barcelona, 1999, p. 207-235.

25. BATLLE, Mar, *Patriotisme i modernitat a la fi del comte d'Urgell*, Curial; PAM, 1999.

26. GRAU I FERNÁNDEZ, R., «Joan Fiveller, Ferran I i les imposicions municipals de Barcelona. Repàs a un mite històric», Barcelona, *Quaderns d'Història*, 2/3, 1996, p. 53-99.

La utilització del terme *Espanya*: una qüestió de noms?

Mentre la lluita per l'equilibri polític europeu es dirimia sobretot per les armes, dins la península Ibèrica la lluita es mantingué a nivell de les lletres. En efecte, el debat ideològic sorgit a la segona meitat del segle XVI a la Corona d'Aragó per conservar un lloc honorable i resistir l'impuls castellà en el nou context hispànic es mantingué, especialment, amb els historiadors de la Corona de Castella. Podem considerar aquesta ideologia també com una expressió de patriotisme, d'un patriotisme igual al dels defensors de les glòries catalanes, tot i que s'hi ha volgut veure, fent un anacronisme, un espanyolisme suspecte. Per estudiar-ho prendré com a base alguns aspectes terminològics, i concretament els intents d'apropiació del nom d'*Espanya* per part de les corones de Castella i d'Aragó²⁷.

El nom d'*Espanya* fou utilitzat indistintament pels escriptors i historiadors de tradició castellana i catalana per tractar dels temps antics peninsulars fins a la invasió musulmana. Aquesta època reclamà una especial atenció a partir del final del segle XV a tot Europa, que cercava contrarestar l'exclusiva preponderància dels orígens mítics romans difosos pels humanistes italians, amb una antiguitat pròpia, prestigiosa i important. El terme utilitzat era el d'*Espanya*, com paral·lelament també els altres països europeus reutilitzaren el de *Gàl·lia*, *Itàlia*, *Germània*, *Bretanya*, tenia essencialment un sentit geogràfic, derivat d'Hispania, i corresponia, per tant, a la península Ibèrica.

La terminologia divergí, però, en dues tradicions historiogràfiques, en tractar de l'època medieval a partir de la invasió musulmana. Els historiadors de la Corona de Castella, sobretot des de Rodrigo Ximénez de Rada al segle XIII, en descriure les gestes de la Reconquesta, continuaren inserint-les dins del marc ambigu d'*Espanya*, —el seu horitzó propi—, encara que només tractessin de la corona castellana i titularen simplement les seves cròniques amb el nom de *Cròniques d'Espanya*. La raó és que es consideraven com la part més important i representativa d'Espanya i l'única que tenia un ideal global peninsular heretada de l'època romana i gòtica, però també evitaven així una denominació parcial com Castella o Lleó, que podia provocar susceptibilitats en les altres regions de la Corona. D'aquí en vindria, per a ells, la interessada i fructífera confusió entre Castella i Espanya.

La tradició historiogràfica catalanoaragonesa, en canvi, amb un horitzó més aviat mediterrani, sobretot a partir del segle XIII, continuà considerant sempre Espanya com un terme merament geogràfic equivalent a Ibèria. Per això, en voler precisar optava per un qualificatiu aclaridor que suggerís el marc total o parcial: en tractar de la Corona d'Aragó, especificaven la «nostra Espanya», «aquesta Espanya», la «citerior Espanya», «l'Espanya alta» «aqueunde España» en contraposició a «aquella Espanya», «l'Espanya ulterior», «l'Espanya baixa» «allende España» per designar la corona de Castella.

Les dues tradicions convisqueren, doncs, sense friccions, fins al darrer terç del segle XV. Un fet nou interferí decisivament en aquest procés: la implantació de la

27. Per a més informació sobre aquest apartat, vegeu DURAN, E., «Els conceptes d'Espanya en el segle XVI», *L'Avenç*, 244, febrer 2000, p. 27-34.

impresnta, ja que divulgava fora de les pròpies fronteres les cròniques d'Espanya castellanques o reials²⁸, que proporcionaren una imatge distorsionada de l'Espanya medieval, perquè silenciaven les gestes dels reis catalanoaragonesos. Això fou sentit com una provocació per part dels historiadors catalanoaragonesos. Una primera reacció fou l'adoptada per l'arxiver reial barceloní Pere Miquel Carbonell en les seves *Cròniques de Catalunya* amb un intent, que no tingué acceptació, de considerar les cròniques catalanes com a històries d'Espanya, tal com feien els historiadors castellans amb les seves. Com a tals considerà les *Històries e conquestes dels reis d'Aragó* de Pere Tomic (1495) o la seva pròpia, a la qual es referia en diversos passatges com «aquesta crònica ho història d'Espanya», tot i que n'excloïa la Corona de Castella. Però quan volia referir-se a la Península, per evitar confusions, es veié obligat a utilitzar expressions tradicionals «tota l'Hespanya», «la universal Hespanya» o «Hespanya la gran» i per a l'època medieval sobretot el plural «les Espanyes».

Amb tot, es produïa paulatinament un procés d'imposició i d'acceptació del nom d'*Espanya* per a la suma de les dues corones de Castella i d'Aragó, mentre que Portugal de moment en quedava al marge. Un impacte important fou el produït per la publicació, per primera vegada a Granada, de textos bàsics inèdits de la història hispànica, tots en llatí (Ximénez de Rada, Alfonso de Cartagena, Antonio de Nebrija i Joan Margarit), que el compilador Sancho de Nebrija (fill d'Antonio) dedicà el 1545 al príncep Felip. La llengua llatina indica que anaven dirigides sobretot a l'estranger. A aquest fet caldria afegir la *Compendiosa Historia Hispanica*, de Sánchez de Arévalo, i el *De rebus memorabilibus Hispaniae*, de Lucio Marineo, publicat a Alcalá el 1530 quan ja havia esdevingut cronista imperial. Fins i tot un historiador català que accedí a un títol de cronista reial d'Índies el 1587, com Joan Cristòfor Calbet d'Estrella (1505-93), vinculat a la cort des del 1541, en la seva famosa relació del viatge del príncep Felip, després Felip II, a Flandes titulà el príncep «Príncipe Don Felipe de España»²⁹, perquè, tot i ser una persona molt vinculada sempre al món acadèmic barceloní, en escriure com a cronista reial ho feia, com a bon humanista, des de l'òptica ja castellana de la monarquia.

La preeminència castellana d'Espanya s'anà consolidant al final del segle. López Madera, a les *Excelencias de la Monarchía y Reyno de España*, Madrid 1597, és ja contundent: «el reyno de España es verdaderamente uno», perquè «el derecho y señorío de toda ella, España siempre estuvo, y se continuó en los reyes de León y Castilla, sucesores legítimos del rey don Pelayo». El fet que els seus reis ostentessin diversos títols, no alterava aquest caràcter unitari i reafirmava la posició de Castella com a «cabeça de España» i per tant les seves pretensions perquè els altres regnes li reconeguessin «superioridad» i «vassallage»³⁰. Per la seva banda, els historiadors de la Corona d'Aragó intentaren també utilitzar a benefici

28. Per exemple, la *Compendiosa Historia Hispanica* de Sánchez de Arévalo publicada a Roma vers 1470.

29. *El felicísimo viaje del Príncipe Don Felipe de España a sus tierras de la Baja Alemania*, Anvers, 1552.

30. Citat per P. FERNÁNDEZ ALBALADEJO, «Imperio de por sí: la reformulación del poder universal en la temprana Edad Moderna», dins REYNA PASTOR, Ian KIENIEWICZ i altres, *Estructuras y formas del poder en la Historia*, Ediciones Universidad de Salamanca, 1991, p. 153.

propri el ja prestigiós nom d'*Espanya*, però amb reserves, tímidament. En són un exemple els títols de les obres del cronista valencià d'origen alemany Pere Antoni Beuter: el 1538 aquest publica la *Primera part de la història de València, que tracta de les antiguitats de Spanya y fundació de València*; el 1548 traduí i completà l'obra en castellà sota el títol *Primera parte de la corónica general de toda España y especialmente del reyno de Valencia*, i la continuació que tracta ja de la reconquesta, *Segunda parte de la corónica general de España y especialmente de Aragón, Cataluña y Valencia* (1551). Fixem-nos que no s'aparta de la tradició historiogràfica catalanoaragonesa que tracta de *tot Espanya* fins a la invasió musulmana i només de la Corona d'Aragó per a l'època medieval. Un altre exemple és el de la publicació pòstuma a Barcelona, el 1547, de la *Crònica* de Pere Miquel Carbonell amb el títol significatiu de *Cròniques d'Espanya* (segurament per iniciativa dels editors), però amb un colofó que aportava el títol significatiu de *Cròniques de Catalunya*³¹. Però aquesta via no tenia tradició i creava encara més confusionisme, per això no prosperà.

Una nova proposta fou la del canonge barceloní Francesc Tarafa, que publicà a Anvers el 1553 i en llatí, destinada per tant a un públic lector estranger, una breu i equilibrada història de les dues corones, *De origine ac rebus gestis regum Hispaniae*, la primera història de les dues Espanyes escrita per un historiador de tradició catalana, que dedicà al príncep Felip, després Felip II. La precisió terminològica hi és molt clara i mai no confon el nom d'*Espanya* amb una de les dues corones, ni la castellana ni la catalanoaragonesa, en un context medieval. En canvi, reutilitza la fórmula rei de *tot Espanya* o de *les Espanyes* per a Carles V i Felip II, és a dir que, segons Tarafa, amb els Àustria es confirmaria la total reinstauració de la Hispània humanística³².

De fet, el petit manual de Tarafa quedà eclipsat per la nombrosa i prolífica historiografia oficial. Tanmateix, ressuscità en versió castellana per Alonso de Santa Cruz i va ser publicada a Barcelona el 1562. Aquesta versió és un clar exemple de l'enfrontament de dues tradicions o dels problemes de l'historiador sevillà per adaptar el text de Tarafa a la terminologia castellana, és a dir per introduir-hi l'equivalència Castella = Espanya gràcies a petites modificacions: quan en un context medieval l'original esmenta la Ulterior Hispània o Citerior Hispània, prescindeix sistemàticament dels qualificatius Ulterior i Citerior, quan parla de les Espanyes, tradueix simplement per Espanya³³.

El donzell tortosí Cristòfor Despuig és el que millor diagnosticà els perills de la confusió terminològica als seus *Col·loquis de Tortosa* (1557):

La major part dels castellans gosen dir públicament que aquesta nostra província [Corona d'Aragó, Catalunya] no és Espanya, y per ço que nosaltres no som verda-

31. MARTÍ DE VICIANA, al volum III de la seva *Cronica de Valencia* (València, 1563), ed. Fac. 1972, p. 142 (fol. LXIII), s'hi refereix, però amb el títol d'«Historia de Cataluña».

32. Sobre Tarafa vegeu MIRALLES, E.; TOLDRÀ, M., «La tradició manuscrita de l'obra de Francesc Tarafa: biblioteques de Barcelona», dins *Anuari de Filologia* XII, Universitat de Barcelona, 1998, p. 19-53.

33. Em baso en un treball de curs de doctorat fet per Maria Toldrà.

ders espanyols [...] que aquesta província no sols és Espanya mas és la millor Espanya³⁴.

Per la seva banda, els historiadors aragonesos (per exemple Fabricio de Vagad o Gonzalo de Santa María) segueiren els mateixos criteris que la tradició catalana pel que fa a la utilització del nom *Espanya*.

L'impacte dels *Anales de Jerónimo Zurita*

Jerónimo Zurita representà un canvi en el panorama historiogràfic. És el primer cronista oficial a la Corona d'Aragó no reial —el darrer havia estat Fabricio de Vagad— nomenat per la cort general del regne d'Aragó. Això passava el 1548. El nou cronista, per tant, no estava al servei directe de la monarquia, sinó que havia de donar comptes als representants del regne aragonès. Interessos, per tant, que poden ser més aviat oposats. Quina fou la seva posició, tenint en compte que estava administrativament lligat a la cort reial? Els seus extensos *Anales de la Corona de Aragón* publicats des del 1562, fruit de l'esmentat encàrrec, s'inicien no amb l'antiguitat —com era aleshores habitual—, sinó amb la relació de les gestes dels antics reis d'Aragó i del comtes de Barcelona, després reis de la Corona d'Aragó, i arriben fins a l'inici del regnat del Rei Catòlic. Paral·lelament, escriví una vida del regnat d'aquest rei (*Història de don Fernando el Catòlico, de las empresas y ligas de Italia*, 1580), que publicà amb independència dels *Anales*. Li interessaven, per tant, els reis i la seva política com a avantpassats del rei Felip II, tot i que era pagat per la Cort general aragonesa. Indirectament, però, en tractar seriosament i a base de documentació arxivística la política reial, prestigiava tota la Corona d'Aragó i en especial el regne d'Aragó en un intent de contrarestar les històries castellanes oficials, dedicant-los una erudició, una solvència i una extensió superiors a aquestes. Els reis i el nom d'Aragó eren els seus millors trumfos. Per aquest fet no li interessà endinsar-se en els foscos orígens mítics hispànics ni donar «particular cuenta de las naciones que primero poblaron en España [...] o «las conquistas de los romanos que sujetaron a España» quan el que se li demanava era «tratar de los principios y origen del reino de Aragón». Representava un trencament amb l'esquema habitual de les cròniques hispàniques coetànies, moltes de les quals acabaven precisament amb la invasió musulmana, just allà on Zurita començava, però tenia el precedent de Fabricio de Vagad, que tractà el temps antic, marginalment, en un dels pròlegs i inicià, de fet, la crònica amb el primer rei de Sograrb. Tingué com a continuadors Jerónimo de Blancas³⁵ i Lupercio Leonardo de Argensola.

Els *Anales* foren titllats de massa aragonesistes pels historiadors castellans, que hi trobaven a faltar el tractament idoni de la Corona de Castella, i pels historiadors catalans, que consideraven que minusvalorava les gestes dels comtes de Barcelona anteriors a la unió. Juan Andrés de Uztarroz ha deixat constància pun-

34. DESPUIG, C., *Col·loquis*, p. 102. DE VAGAD, Fabricio, *Crònica*, Saragossa, 1499, pròleg.

35. DE BLANCAS, Jerónimo, *Aragonensium rerum comentarii* (1588) traduïda al castellà el 1878.

tual del debat suscitat pels primers³⁶. Em referiré a la potser menys coneguda reacció catalana.

La publicació dels primers dos volums dels *Anales*, el 1562, féu palesa la necessitat de contrarestar la imatge proaragonesa aportada per Zurita i donà lloc a reaccions en cadena. La cort general de Catalunya de 1564 encarregà a l'arxiver barceloní Antoni Viladamor la confecció d'una crònica del Principat de Catalunya en català i en llatí «que fos tant copiosa que's pogués mostrar davant tots los strangers»³⁷. El propòsit era redactar tres llibres sobre la història de Catalunya i un de descripció geogràfica, però sembla que només escriví el primer —l'únic conservat—. En la introducció confessa que pretén

[...] referir [...] diversos fets de nostra nació *ab molt més coromull* del que Hierònim Çorita, chronista de Aragó, en sos *Annals* los ha relatat. Del que si bé los aragonesos se'n quexen per haver-se ocupat molt en comptar-los, té nostra nació tantbé que quexar-se de que ya que's posava a scriure'ls, no'ls haja relatat de la manera que en los archius nostres, de ahont los tragué, los ha trobat³⁸.

El text ens il·lustra, en primer lloc, que l'encàrrec de la cort general de Catalunya a Viladamor era efectivament una reacció directa contra l'aragonesisme de Zurita, encàrrec que sembla que el rei no arribà, però, a confirmar. Ens il·lustra també que els aragonesos criticaven els *Anales* perquè va escriure massa sobre Catalunya i que, per la seva banda, els catalans li retreien que havia capgirat la intencionalitat de la documentació catalana consultada. Clara al·lusió a la visita que Zurita féu a l'Arxiu Reial de Barcelona el 1553 quan aquest estava a càrrec del pare del nostre historiador.

Antoni Viladamor no acabà la seva obra. Després de la seva mort, el 1585, es plantejà de nou la conveniència que hi hagués cronista oficial, però sense èxit³⁹. El professor de la Universitat de Barcelona Francesc Calça⁴⁰ publicaria, el 1588, a Barcelona el *De Cataloniae*, un polèmic però raonat estat de la qüestió de les diverses opinions sobre els orígens cristians de Catalunya, possiblement per contrarestar el silenci de Zurita sobre aquesta època i en el pròleg sol·licitaria, infructuosament, el càrrec de cronista oficial. El 1597 Onofre Manescal, en el seu *Sermó de Jaume II*, sol·licitaria de nou el càrrec als diputats de la Generalitat, també infructuosament. L'enrarament del clima polític ho podria explicar, com també que el rei considerés que Zurita havia ja cobert tot el territori de la Corona.

Un dels trets que els historiadors catalans retreien a Zurita era la tendenciositat de la interpretació de la documentació, el seu monolític posicionament a favor

36. Figuren entre els detractors, el cronista de Carles I Lorenzo Padilla, Alfonso de Santa Cruz (que el mateix 1562 publicaria, com hem vist, la seva versió castellana de Francesc Tarafa) i entre els defensors, Ambrosio de Morales, Juan Páez de Castro i Felipe de Guevara.

37. MIRALLES, Eulàlia, «L'historiador Antoni Viladamor i el seu entorn familiar: notes biogràfiques». *Revista Pedralbes*, 17/1997, 121-152.

38. *Ibidem*, p. 147.

39. Onofre Manescal ho demanava encara en la seva dedicatòria del *Sermó de Jaume II*, Barcelona, 1597.

40. CALÇA, F., *De Cataloniae*, Barcelona, 1588.

dels monarques. Per exemple, els elogis que féu al primer rei d'Aragó de la dinastia castellana dels Trastàmara, Ferran I, en el seu contenciós amb els consellers de Barcelona per no voler pagar un impost municipal donà origen a la versió contraposada i favorable a la ciutat copiada pel edietarista de la Diputació Pere Joan Comes. D'altra banda, també aportà la base del text radicalment antimonàrquic conegut modernament com *La fi del comte d'Urgell*⁴¹, que culpabilitzava, a més, el Compromís de Casp i la introducció de la dinastia castellana a la Corona d'Aragó de tots els mals presents i arribava a acusar els infants d'Aragó, germans del després Alfons el Magnànim, d'haver assassinat personalment el comte d'Urgell, un dels candidats a la successió i principal rival del rei Ferran, a la presó de Xàtiva, acusació que sembla que responia a una tradició oral.

Un cas especial és el del notari rossellonès d'Illa Francesc Comte, que escriví el 1586 les seves *Il·lustracions dels comtats de Rosselló, Cerdanya i Conflent*⁴² en defensa de la hispanitat dels comtats de Rosselló i Cerdanya i com a rèplica a Jerónimo Zurita⁴³ i als historiadors castellans Florián de Ocampo⁴⁴, Ambrosio de Morales⁴⁵ i Esteban Garibay⁴⁶, que insistien a considerar que antigament el cap de Creus es trobava al límit d'Hispania i per tant que els esmentats comtats pertanyien a la Gàl·lia. La defensa tenia ja com a precedent el *Paralipomenon* de Joan Margarit, imprès a Granada el 1545 i reprès posteriorment per Andreu Bosch en la seva obra dedicada als comtats⁴⁷. És evident que aquesta actitud oficial sumada a les pretensions franceses sobre els comtats no seria aliena a la final incorporació d'aquests comtats a França el 1659.

La influència de Zurita és innegable en tots els historiadors catalans del tombant dels segles XVI i XVII. Però no en l'estructura de les obres. Aquests s'interessaven més per la societat (en especial la noblesa), l'economia, la població i els enfrontaments de cada un dels estats de la Corona d'Aragó. Fou el camí seguit per Martí de Viciana i per Gaspar Escolano per al regne de València (1611); per Joan Binimelis pel que fa el regne de Mallorca (1595)⁴⁸, i per Francesc Calça, Antoni Viladamor

41. BNP, Ms. Esp.554, f. 3R-26r. El text, radicalment antimonàrquic, accentua les tintes amplificant tendenciosament l'escueta crònica quatrecentista, potser aprofitant i tergiversant-ne la intencionalitat d'un entremès titulat *La presa de Balaguer*, representat amb motiu de la coronació de Ferran d'Antequera a Saragossa, en el qual es feia burla del comte d'Urgell.
42. COMTE, Francesc, *Il·lustracions dels Comtats de Rosselló, Cerdanya y Conflent*, a cura de Joan Tres, Barcelona: Curial, 1995. Les referències textuais de Zurita, Florián de Ocampo, Ambrosio de Morales i Esteban de Garibay són aportades per Joan Tres, p. 106-107.
43. ZURITA, Jerónimo, *Anales de la Corona de Aragón* (Saragossa, 1562-1579), llibre I, cap. 3 i 9; llibre IV, 60.
44. DE OCAMPO, Florián, *Crónica general de España*, (1543-1553), llibre I, capítol II.
45. MORALES DE, Ambrosio, *Crónica general de España* (1574-1586), llibre IX, cap. XXXIII, llibre X, cap. XXXI.
46. GARIBAY, Esteban, *Compendio historial de las crónicas y universal historia de todos los reinos de España*, Anvers, 1571, llibre III, cap. I, p. 60.
47. BOSCH, Andreu, *Summari, index o epítome dels admirables y nobilíssims títols de honor de Catalunya, Rosselló y Cerdanya*, Perpinyà, 1628.
48. BINIMELIS, Joan, *Historia de Mallorca*, edició de la versió castellana pel diari *La Hora* de Mallorca en dos volums, Palma de Mallorca, 1927.

i Pere Gil per al Principat de Catalunya, però només arribaren a escriure una part de l'obra.

Podríem concloure, després d'aquest recorregut pels elements patriòtics en la historiografia humanística catalana, que la consciència d'identitat està vinculada primordialment a les pròpies institucions més que no pas a uns altres elements com la llengua. Que aquesta consciència es relaciona, d'una banda, amb la monarquia com a institució i, de l'altra, amb les institucions representatives. En canviar la monarquia i esdevenir-ne una de composta, també canvia el sentit de la identitat o, més ben dit, es dibuixen diferents línies que podem designar com a patriòtiques: *a)* la línia reivindicativa que somnia en una monarquia catalana, unes institucions pròpies respectades i uns mites i símbols també propis; *b)* la línia d'afirmació enfront d'Itàlia, en l'àmbit cultural, que glorifica el rei Alfons el Magnànim i defensa la pròpia tradició enfront de la influència humanística italiana, en especial en tractar dels temps antics; *c)* una línia que converteix la monarquia privativa en universal, basant-se en els potents corrents apocalíptics renovats de l'època; *d)* una línia de lluita entre les corones peninsulars per un equilibri polític, en especial enfront dels historiadors àulics castellans i aragonesos com Zurita i amb l'intent de compartir el nom d'*Espanya*; *e)* una línia que margina la monarquia i centra el seu interès en la noblesa, l'economia i la població de cada un dels estats que conformen la Corona d'Aragó. Són línies que continuaran, s'interrelacionaran i canviaran al llarg del segle XVII amb la potenciació dels propis mites medievals, la tendència a la substitució del terme *Espanya* pel d'*Europa* (Guerra de Separació) i al final del segle la reivindicació d'una Espanya que ara designaríem com a plural (Narcís Feliu de la Peña).

Els canvis polítics demanaven noves respostes o noves adaptacions. Al llarg del segle XVI, les velles corones medievals van rivalitzar entre elles per ocupar un bon lloc en la formació de la nova monarquia composta. La Corona de Castella aconseguí la supremacia per una sèrie de circumstàncies favorables. La Corona d'Aragó quedà, de fet, marginada del poder monàrquic. Això afavorí la seva disgregació i la rivalitat entre els diversos estats que la formaven. El regne d'Aragó triomfà, almenys teòricament, en els papers dels historiadors, gràcies al títol reial, a la utilització de la llengua castellana i a una personalitat sobresortint com la de Jerónimo Zurita. El Principat de Catalunya lluità en el front castellà i aragonès sense gaire fortuna, i els regnes de València i de Mallorca reivindicaren per separat la seva pròpia identitat. Bàsicament, tot aquest entramat ideològic anà a càrrec d'intel·lectuals orgànics, humanistes que escriviren al servei dels diferents centres de poder. La incidència en la societat era mínima i els raonaments, molt sovint tendenciosos, útils, no verídics. Però no es pot negar que a la llarga les diferents interpretacions esgrimides acabaren repercutint en la mateixa realitat que seria captada, acceptada o rebutjada. Podríem dir que, potser per primera vegada, les lletres —en especial els textos historiogràfics— actuaren en certa manera com un contra poder o un quart poder.